

Stevan Devetaković*

PODRŠKA REGIONALNOM RAZVOJU – MOGUĆNOSTI, OGRANIČENJA I PRIMENLJIVOST U EKONOMSKOJ STVARNOSTI SRBIJE

Sažetak: U radu istražujemo mogućnosti i ograničenja za podršku regionalnog razvoja merama fiskalne politike, te izgradnjom elemenata ekonomske i socijalne infrastrukture. To činimo praveći pregled aktuelne i relevantne literature na tu temu, a posebno istražujemo primenljivost različitih modaliteta u našoj sadašnjoj ekonomskoj stvarnosti i njihovo kombinovanje da bi se postigli najveći razvojni efekti.

Ključne reči: podrška, podsticaji, infrastruktura, mere fiskalne politike, regioni, subregioni, tačke razvoja

REGIONAL DEVELOPMENT SUPPORT – OPTIONS, LIMITATIONS AND APPLICABILITY IN SERBIAN ECONOMIC REALITY

Abstract: In this paper we examine the possibilities and limitations of regional development support by applying the fiscal policy measures and elements of economic and social infrastructure. We do this by making a review of the relevant literature currently available on this subject and, in particular, by exploring the applicability of different modalities in our current economic reality combining them to achieve the greatest developmental effects.

Key words: support, incentives, infrastructure, fiscal policy measures, regions, sub-regions, development points

Efikasnost podsticanja regionalnog razvoja i konkurencije u nastavku ćemo razmotriti sa stanovišta mogućnosti primene na različite teritorijalne jedinice u Srbiji, a posebno ćemo ukazati na one čiji potencijalni efekti mogu biti veći u regionima gde je opšti nivo razvijenosti značajnije ispod nacionalnog proseka. Prvenstveno ćemo se zadržati na finansijskim, odnosno poreskim i infrastrukturnim podsticajima. Naravno, pri tome smo svesni da se u savremenoj literaturi razmatraju i ine podrške regionalnom razvoju poput – regiona koji uče¹, miljea pogodnih za inovacije, industrijskih područja, a sve se one uobičajeno određuju kao politike „novog talasa“ ili regionalne politike na strani tražnje.

1. Poreska i infrastrukturna podrška razvoju regiona – mogućnosti/ograničenja

Uopšte uzev, polazimo od toga da se kao povoljni uslovi za regionalni razvoj prvenstveno imaju u vidu – infrastrukturna privlačnost, unapređenje mogućnosti za zapošljavanje ili šire uzev povoljne okolnosti što pored zaposlenja, podrazumevaju dobre pretpostavke za život ljudi i vođenje poslovnih aktivnosti. Davanje finansijskih i infrastrukturnih podsticaja neki autori² smatraju veoma značajnim za regionalni razvoj iz

* Stevan Devetaković, redovan profesor Ekonomskog fakulteta, Beograd

¹ *Learning Regions – Providing Support for Networks*, Programme Presentation, www.bmbf.de/pub/learning_regions_providing_supports_for_networks.pdf, mart 2009.

² Bartik, T. J. 1991, *Who Benefits from State and Local Economic Development Policies?* Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991.

jednog ili drugog razloga, a otvoreno je pitanje mehanizama putem kojih se poreski i infrastrukturni podsticaji pretvaraju u regionalni razvoj, što ga opet postavljaju kao problem njihovi oponenti³.

Oni što se opredeljuju za poreske i infrastrukturne podsticaje kao značajne mehanizme podrške regionalnom razvoju, uzimaju da su društveni efekti veći od privatnih troškova, pa se zato zalažu da se na osnovu toga opravdava njihovo subvencionisanje. Uzimaju se za primer nove industrije, bilo da su vezane za informacione tehnologije ili usluge koje one zahtevaju. Prvi ulazak u taj domen nailazi na teškoće pošto su im potrebna specifična znanja i obuka kadrova koji su neophodni za rad na specifičnim poslovima, a upravo takva su na tržištu rada deficitarni u odnosu na tražnju. Zato se investitori pri samom ulasku u taj domen sreću sa povećanim izdacima za obuku i pripremu potrebnih kvalifikacija, pa će im na početku biti značajni podsticaji što ih dobijaju putem poreskih olakšica i infrastrukturne podrške, bez koje oni ne mogu da se povezuju niti unutar regiona, a ni sa potencijalnim korisnicima u zemlji i inostranstvu. Tek obezbeđivanjem ovih preduslova omogućuje im se da aktiviraju kapacitete u koje su investirali i u njima trajno zaposle potreban broj radnika.

Na drugoj strani, ovi autori procenjuju da primenjeni mehanizam infrastrukturnih podsticaja koji se materijalizuju kroz uspešno aktiviranje novoizgrađenih preduzeća i dovede do regionalnog razvoja, u svom daljem delovanju pokazuju manju sklonost promeni lokacije. Na primeru Indije⁴ kao zemlje u razvoju, za koju su navedeni podaci, pokazuje se težnja novonastalih industrija da jednom privučene ostaju u odgovarajućem regionu. To znači da ukoliko dobiju infrastrukturu, te industrije na osnovu nje započnu aktivnost, vezuju se i za lokaciju, pa su njihova premeštanja veoma retka. Sem toga, infrastrukturne investicije izazivaju još neke dodatne efekte, od kojih je svakako veoma značajno direktno i indirektno povećavanje zaposlenosti.⁵ Investiranjem u telekomunikacije, na primer, povećaće se tražnja za robama i uslugama koje se koriste za njihovu izgradnju/stvaranje, ali će jednovremeno porasti ukupan nacionalni proizvod, odnosno zaposlenost.⁶

U primeni navedenih mehanizama, naravno, postoje i izvesne opasnosti, posebno ukoliko se ima u vidu celina zemlje i mogućnost da svi regionu međusobno oštro konkurišu, prvenstveno poreskim podsticajima. Ukoliko to pređe određenu granicu, može biti ugrožena sposobnost nekih teritorijalnih segmenata da finansijski obezbeđuju izgradnju ukupne ekonomske i socijalne infrastrukture. Zbog toga su se u pojedinim slučajevima zemlje opredeljivale da umesto poreskih podsticaja prvenstveno nude infrastrukturnu podršku investitorima koji se odluče da u izabranim tačkama lociraju svoje kapacitete. Drugim rečima, zemlje širom sveta u širokom dijapazonu razvijenosti, od SAD pa sve do Kine i Indije biraju neku formu prostorno orijentisanih (koncentrisanih) politika u formi specijalnih privrednih zona (tačaka rasta). Njihova je prednost što mogu najpre biti određeni kao relativno male, ograničene teritorije (u nas se danas često za njih koristi naziv *inkubatori rasta ili inkubatori za mala i srednja preduzeća*) za koje se vezuju podsticaji sa težnjom da se u njima koncentrišu ekonomske aktivnosti, kako bi se kada pokažu dobre razvojne rezultate i same počnu da privlače investicije, one postepeno prostorno širile, bolje reći, uvodile kao nove tačke rasta u postojeću mrežu unutar pojedinačno posmatranih regiona/subregiona.

Opredeljujući se za neko od prikazanih rešenja koje bi se moglo primeniti u ekonomskoj stvarnosti Srbije, valja primetiti je u pitanju mala zemlja, na niskom nivou društvene i ekonomske razvijenosti, sa još uvek nezavršenim procesom tranzicije, što sve zahteva posebnu obazrivost u izboru i primeni raznovrsnih ekonomsko političkih mera. S obzirom da je karakterišu i dosta velike teritorijalne razlike u razvijenosti, to

³ Ovde pominjemo samo one koji su ušli u direktnu raspravu sa Bartik-om – McGuire, Th. J., 2002, *Who Benefits from State and Local Economic Development Policies? Kalamazoo: W. E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991*, u osvrtnu u National Tax Journal, Vol. XLV, No. 4, Evanston, IL, USA, str. 457–459, [http://ntj.tax.org/wwwtax/ntjrec.nsf/41B0CF662B5921A48525688000698813/\\$FILE/v45n4457.pdf](http://ntj.tax.org/wwwtax/ntjrec.nsf/41B0CF662B5921A48525688000698813/$FILE/v45n4457.pdf), mart 2009.

⁴ Sridhar, K. S., 2005, *INCENTIVES FOR REGIONAL DEVELOPMENT, Competition Among Sub-National Governments*, Palgrave Macmillan, p. 124.

⁵ Alleman, J., C. Hunt, D. Michaels, M. Mueller, P. Rappaport and L. Taylor, 2002. *TELECOMMUNICATIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SOUTHERN AFRICA*, memo, Sydney International Telecommunication Society; from http://www.colorado.edu/engineering/alleman/print_files/soafrica_paper.pdf, mart 2009.

⁶ Na osnovu analize provedene za Program urbane zone preduzeća u New Jersey-u, Rubin, M. i R. Armstrong, 1989, *The New Jersey Urban Enterprise Zone Program: An Evaluation*, Wayne, NJ, Urbanomics, 1989., procenjeno je da je multiplikator proizvodnje 1,61, a multiplikator zaposlenosti 2,26. Drugim rečima, to znači da se na 1\$ direktnog porasta proizvodnje ona uveća za još 0,61\$ u ostalim kompanijama, odnosno za jednog novozaposlenog u novonastalim firmama dobija se još 1,26 dodatnih poslova.

se one svakako moraju imati u vidu prilikom izbora podsticaja kako bi se najpre bar zaustavilo dalje širenje dispariteta, a koliko god je to moguće i stvarali uslovi za njihovo postepeno smanjenje, odnosno tešnje razvojno povezivanje, produbljavanje teritorijalne podele rada, podizanje konkurentnosti i opšteg nivoa razvoja privrede i društva.

Jednovremeno bi valjalo obezbediti formiranje osnovne infrastrukturne mreže (ona je u nadležnosti države kao celine, pa i države Srbije) kojom bi se svi regioni u zemlji povezali u jedinstven sistem, odnosno njome bi se stvarale ujednačene mogućnosti napredovanja i zaštite za svo stanovništvo, te mogućnosti za delovanje privrednih subjekata i njihov razvitak.

2. Teritorijalne celine za podršku u Srbiji

Ovde se neminovno postavlja pitanje regionalizacije, koje još uvek u Srbiji nije na adekvatan način rešeno. Ipak se može oceniti da u stručnoj javnosti postoji dosta visoka saglasnost oko mogućih rešenja, od kojih je jedno izloženo u već usvojenoj Strategiji regionalnog razvoja Srbije⁷, posmatranjem statističkih regiona NUTS2 i NUTS3⁸. U tekućim raspravama, još uvek je politička dimenzija veoma prisutna, pa se ne nazire konačno opredeljenje i obuhvat regiona.

Aktuelna određenja regiona polaze od podele na NUTS2, kao regione, i subregione NUTS3, pošto je za viši nivo statističkog obuhvata (NUTS1) predviđen prag od 3 do 7 miliona stanovnika, pa se ocenjuje da je Srbija mala, te da ni dosadašnji razvoj nije dao osnova za podelu na dva moguća makroregiona. U prilog rešenja bez makroregiona govori i praksa čak jedanaest zemalja članica Evropske unije, ali i četiri evropske zemlje van te asocijacije država, u čijem teritorijalnom obuhvatu nisu predviđeni NUTS1.

S druge strane, u ukupnoj analizi teritorijalnog aspekta razvoja ne mogu se zaobići ni manji segmenti od subregiona, a to se u sistemu statističkih teritorijalnih jedinica modifikovanom početkom ovog veka takođe uvodi sa dva nivoa lokalnih administrativnih jedinica⁹. Pošto se i unutar NUTS 3 mogu uočiti i u nas veoma značajne razlike prema nivou razvijenosti, odnosno znatna odstupanja brojnih veličina kojima se određuje ovaj multidimenzionalni fenomen, to smatramo da ih svakako valja imati u vidu. U toj ravni posmatrani, oni se ne mogu tretirati niti iskazivati analogno razmatranju razlika po regionima, niti analogno NUTS uključivati u analizu razvoja celine zemlje. Sem toga, lokalni nivoi se ne mogu ni direktno porediti sa regionalnim razvojem, posebno s obzirom na podsticaje o kojima je u ovom radu reč, mada ih svakako valja imati u vidu pri razmatranju i oceni unutrašnje homogenosti pojedinačnih subregiona.

3. Prostorna difuzija ili koncentracija podsticaja

Prilikom ocenjivanja izloženih podsticaja valja imati u vidu sa kog stanovišta se valorizacija vrši. Naime, jedna je mogućnost da se efekti ocenjuju sa aspekta pojedinačnih regiona, odnosno subregiona, uzetih za sebe, drugi pristup ima u vidu međusobne odnose njih kao teritorijalnih celina, prvenstveno onih što su najnerazvijeniji prema proseku ili najrazvijenijim, a treći je pristup da se istovremeno sa regionalnim aspektom ocenjuju i rezultati na nivou ukupne privrede zemlje¹⁰.

U nastojanju da se izbegnu stalne međusobne regionalne konfrontacije oko poreskih podsticaja, te da se ne ugrozi „fiskalno zdravlje“ javnih finansija u pojedinim regionima, osobito onim nerazvijenijim, smatramo racionalnim da se u regionima izvrši izbor tačaka rasta (inkubatora rasta ili inkubatora za mala i srednje preduzeća) u kojima bi se primenjivao mehanizam fiskalnih podsticaja. Zahvaljujući takvoj selekciji i ograničenom broju tačaka, zadržala bi se mogućnost da se i iz lokalnih izvora (koji se ne bi previše smanjili) finansira i vrši obezbeđenje infrastrukturnog povezivanja sa nacionalnim mrežama/sistemima privredne i društvene infrastrukture. Na takav način vršilo bi se teritorijalno orijentisano podsticanje rasta putem

⁷ *Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije od 2007. do 2012. godine*, videti http://www.razvoj.sr.gov.yu/Strategije/SRRS/strategija_regionalnog_razvoja.pdf, februar 2009.

⁸ Videti detaljnije na osnovu http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1335_72265683_1335_72320391dad=portal&schema=PORTAL#principles, jun 2007.

⁹ Lokalne administrativne jedinice su osnovne komponente NUTS regiona. Uvedene su od 2003. godine u Nomenclature of Territorial Units for Statistics EU, umesto NUTS 4 i NUTS 5. One se uobičajeno obeležavaju sa LAU-1 i LAU-2, s tim da ni za jednu od lokalnih administrativnih jedinica nije predviđen broj stanovnika kojim bi se određivale.

¹⁰ Ovaj se pristup podrobno razmatra u napred pominjanoj knjizi Sridhar, K. S., 2005, *INCENTIVES FOR REGIONAL DEVELOPMENT*, op. cit., p. 4–12.

ekonomsko političkih mera na regionalnom ili čak subregionalnom nivou. Time što bi njihov domašaj bio ograničen na izabrane tačke, što znači smanjenje rizika od neizvesnog ishoda i visine troškova ukoliko bi se mehanizmima podsticaja obuhvatale čitave teritorije regiona/subregiona. Sem toga, teritorijalno usmerenim podsticajima uzima se u obzir činjenica da je veliki deo radno sposobnog stanovništva vezan za prostor na kome inače živi zbog socijalnih i psiholoških razloga, odnosno ekonomskih – prvenstveno troškova promene posla i preseljenja, što posebno pogađa i veoma je nepovoljno za one sa najnižim nivoom kvalifikacija. Upravo zato bi se prilikom izbora tačaka mogao respektovati postojeći teritorijalni razmeštaj stanovništva.

4. Podsticaji za sve ili usredsređeni na povezane kapacitete

Sa svoje strane, primena podsticaja može biti usmerena na sve investitore koji su spremni da svoje nove kapacitete lociraju u izabranim tačkama. To uopšte uzv doprinosi povećanju ekonomske aktivnosti, najpre u fazi gradnje objekata i instaliranja opreme, a po njihovom aktiviranju – trajnom zapošljavanju potrebnog broja radnika i uvećanoj ponudi proizvoda/usluga koje stvaraju. U tom slučaju se vrši diverzifikacija (razgranavanje) i uvećanje obima ekonomske aktivnosti na datom, za to opredeljenom prostoru. Teritorijalna koncentracija omogućuje njihovo međusobno povezivanje, zatim podsticanje kroz različite mehanizme, potom uspostavljanje odnosa sa ostalim tačkama rasta unutar regiona (ukoliko ih ima), odnosno uključivanje u celinu privrede zemlje, pa i šire.

Kao drugi pravac delovanja može se označiti usmeravanje podsticaja na investicije koje bi imale za rezultat geografsku koncentraciju međusobno povezanih subjekata [po raznovrsnim osnovama, programski–vertikalno ili horizontalno, tehnološki uz oslonac na istu NIR (naučnu, istraživačku i razvojnu) osnovu, kadrovski – računajući na korišćenje odgovarajućih profila stručnih kvalifikacija, odnosno korišćenjem u odgovarajućem stepenu društvene infrastrukture, a prvenstveno sistema stručnog obrazovanja na odgovarajućem prostoru] koji bi zahvaljujući upravo toj međusobnoj povezanosti postizali tzv. eksternu ekonomiju obima, formirajući istovremeno neku vrstu klastera, što bi im obezbeđivalo¹¹ povoljniji međusoban uticaj na osnovu prostorno bliskih aktivnosti. U tom slučaju bi mogli da budu povezani i sa ostalim potrebnim institucijama koje bi i same pozitivno uticale na preduzetničke zahvate i/ili inovacije. Izložen pristup se može staviti pod znak pitanja pošto se podsticaji usmeravaju samo na neke aktivnosti koje se uklapaju u klaster ili su sa njim povezane. Ipak ostaje ocena da se na ovaj način postižu veći efekti¹² i u kraćem roku od onih što bi se postigli ako se spontano diverzifikuju aktivnosti na datom prostoru, a tim pre prema situaciji kada uopšte nema teritorijalne koncentracije. Upravo zbog toga, ocenjujemo da je ekonomski racionalna regionalna specijalizacija kao poželjan pravac razvoja prema kome su usmerene ove mere regionalne politike, uprkos tome što se na taj način vrši određena diskriminacija u primeni podsticajnih mehanizama između privrednih subjekata koji bi se locirali na određenom prostoru/tački razvoja.

5. Specijalizacija vs. diverzifikacija privrede regiona

Valja primetiti da u literaturi nailazimo na različite ocene dvaju pravaca delovanja podsticaja što smo ih upravo izložili. Naravno, te ocene su proizašle iz posmatranja različitih iskustava koje su regioni imali u dosta dugom proteklom periodu, od kada se razmatraju problemi specijalizacije kao protivstav slučajevima diverzifikacije (šireg, kompleksnog razvoja). Ne dovodeći u pitanje efekte što smo ih napred izložili u prilog specijalizacije, nameće se dilema da li je dugoročno gledano tako usmeren regionalni razvoj dovoljno stabilan ili može biti u problemu, pod određenim uslovima. Naime, ukoliko je usko specijalizovana proizvodna orijentacija jednog regiona on koristi prednosti sve dok je generička snaga vodeće industrije ili neke druge privredne aktivnosti dovoljno velika i omogućava njen brz, razvoj koji deluje kao „lokomotiva“ svih sa njom povezanih aktivnosti. Tokom takvih perioda postiže se „ekonomija aglomeracije“, pozitivne promene u tehnološkom sazrevanju proizvoda, rast produktivnosti, kupovne snage¹³ i na osnovu svega toga brz rast i razvoj tačaka u kojima se ovi koncentrišu. Brojni ekonomski analitičari razmatrali su i ukazali na pozitivne razvojne eksterne efekte koje postižu firme uključene u istu liniju poslovanja, uživajući zajedničke efekte prostorne povezanosti, boljeg pristupa predmetima rada, neposrednije komunikacije, pa i prenosa

¹¹ Videti M. Porter, 1990, *The competitive advantage of nations*, Macmillan, London

¹² Desrochers, P. & F. Sautet, 2004, *Cluster-based economic strategy, facilitation policy and the market process*, Review of Austrian Economics, 17 (2/3), p. 233–245.

¹³ Porter, M., 2000, *Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy*, Economic Development Quarterly, 14 (1), 15–34.

znanja (pošto sagledavaju jedni druge neposredno), te uživaju poverenje i međusobno „prelivanje“ znanja koje se dešava zahvaljujući neposrednim vezama.¹⁴

Međutim, takva situacija može biti i nepovoljna u vreme drastičnog opadanja tražnje za proizvodima/uslugama što čine osnovu usko specijalizovane tačke u prostoru, osobito ukoliko je izvršeno jednostrano usmerenje, pa to onda lančano uvlači čitavu celinu u depresiju. Situacija će biti drugačija ukoliko se usmerenje regiona ne vrši samo u jednom pravcu, već orijentiše ka većem broju klastera (više pravaca specijalizacije koji će svaki svojim generičkim snagama podsticati ekonomski i ukupan napredak na datoj teritoriji, jer je manje verovatno da će za veći broj pravaca jednovremeno doći do smanjenja tražnje i po tom osnovu ugroziti regionalni napredak.¹⁵

6. Postepenost u podršci razvoju

Prema svemu napred izloženom proizlazi da su ekonomsko politički podsticaji regionalnom razvoju poželjni i potencijalno doprinose bržem ekonomskom i ukupnom društvenom napretku regiona, osobito u slučajevima kada su ove teritorijalne celine na nižem opštem nivou razvijenosti. Posebno je značajno naglasiti važnost podsticaja u početnoj fazi odabira i formiranja tačaka rasta, odnosno razdoblju njihovog uključivanja u već postojeću teritorijalnu mrežu, jer se tako racionalnije koristi ograničena sopstvena akumulacija regiona i/ili podsticajna sredstva za te namene koja oni dobijaju sa strane. Sa druge strane, da bi se postigli što veći ukupni efekti i za kraće vreme, u tim fazama racionalno je izvršiti izbor prioriternih grana i aktivnosti koje su međusobno povezane i upućene da sarađuju, na koje bi se usmerili regionalni podsticaji, izvršilo međusobno vremensko usaglašavanje, koordinacija, obezbeđenje priključaka i upotpunjavanja raspoložive ekonomske i socijalne infrastrukture. Drugim rečima, raspoloživim stimulacijama što ih koristi regionalna politika delovalo bi se u pravcu formiranja jedne zaokružene celine (klastera) međusobno povezanih privrednih subjekata i aktivnosti koji bi za određeno razdoblje predstavljali okosnicu regionalne specijalizacije.

Naravno da takvo opredeljenje ni u kom slučaju ne znači i dugoročnu jednostranost, sa svim opasnostima koje u dužem vremenskom intervalu mogu da se jave. Naprotiv, zalažemo se da mehanizam podsticaja već u sledećoj razvojnoj fazi za date tačke proširi na ostale privredne subjekte što bi značilo diverzifikaciju ekonomske strukture, odnosno njihovo dopunjavanje elementima privredne i/ili društvene infrastrukture. Tako bi se podsticajima postepeno formirao regionalni kompleks u kome se, pored aktivnosti koje se dopunjavaju sa granama specijalizacije, regionalna struktura upotpunjava i onima subjektima što su prevashodno orijentisani na zadovoljenje potreba lokalnog stanovništva. Sem toga, podsticajima diverzifikacije valja omogućiti da se u strukturu privrede na datoj tački rasta otvori proces stvaranja i aktivnosti koje bi bile okosnica neke buduće specijalizacije/„novih“ klastera. To bi kao mehanizam podrške teritorijalnom razvoju valjalo zadržati sve dok tačka ne postane sposobna po sebi da privuče nove investicije i obezbeđuje dalji održivi rast/razvoj. Na takav način bi se formirao regionalni kompleks koji bi i u razdobljima smanjenja tražnje za proizvodima/uslugama što su okosnica specijalizacije regiona, ostale celine (klasteri) mogle održati dosta visok nivo ekonomske aktivnosti. Naravno, pokatkad se u postojećem regionalnom kompleksu nalazi embrion novog klastera koji je sposoban da preuzme vodeću ulogu, dovoljne generičke snage za budući sopstveni napredak i razvoj čitavog regiona.

Literatura

- [1] Alleman, J., C. Hunt., D. Michaels, M. Mueller, P. Rappaport and L. Taylor, 2002. *TELECOMMUNICATIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SOUTHERN AFRICA*, memo, Sydney International Telecommunication Society; from http://www.colorado.edu/engineering/alleman/print_files/soafrica_paper.pdf,
- [2] Bartik, T. J. 1991, *WHO BENEFITS FROM STATE AND LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT POLICIES?* Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research,
- [3] Desrochers, P. & F. Sautet, 2004, *CLUSTER-BASED ECONOMIC STRATEGY, FACILITATION POLICY AND THE MARKET PROCESS*, Review of Austrian Economics, 17 (2/3),

¹⁴ Marshall, A. 1920, *Principles of Economics; 8th edition*, London, MacMillan, book IV, shapter VIII, paragraph 12, <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html> (april 2009.)

¹⁵ Marshall, A. 1920, *Principles of Economics*, op. cit., book IV, chapter VIII, paragraph 3

- [4] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1335,72265683,1335_72320391dad=portal&schema=PORTAL#principles,
- [5] *LEARNING REGIONS – PROVIDING SUPPORT FOR NETWORKS*, Programme Presentation,
- [6] Marshall, A. 1920, *PRINCIPLES OF ECONOMICS; 8th edition*, London, Macmillan, book IV, chapter VIII, paragraphs 3 and 12, <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>
- [7] McGuire, Th. J., 2002, *WHO BENEFITS FROM STATE AND LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT POLICIES? Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991.*, u osvrstu u National Tax Journal, Vol. XLV, No. 4, Evanston, Il., USA, , [http://ntj.tax.org/wwtax/ntjrec.nsf/41B0CF662B5921A48525688000698813/\\$FILE/v45n4457.pdf](http://ntj.tax.org/wwtax/ntjrec.nsf/41B0CF662B5921A48525688000698813/$FILE/v45n4457.pdf),
- [8] Porter, M., 1990., *THE COMPETITIVE ADVANTAGE OF NATIONS*, Macmillan, London
- [9] Porter, M., 2000, *LOCATION, COMPETITION, AND ECONOMIC DEVELOPMENT: LOCAL CLUSTERS IN A GLOBAL ECONOMY*, Economic Development Quarterly, 14 (1),
- [10] Rubin, M. i R. Armstrong, 1989, *THE NEW JERSEY URBAN ENTERPRISE ZONE PROGRAM: AN EVALUATION*, Wayne, NJ, Urbanomics,
- [11] Sridhar, K. S., 2005, *INCENTIVES FOR REGIONAL DEVELOPMENT, Competition Among Sub-National Governments*, Palgrave Macmillan,
- [12] *STRATEGIJA REGIONALNOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE OD 2007. DO 2012. GODINE*, videti na http://www.razvoj.sr.gov.yu/Strategije/SRRS/strategija_regionalnog_razvoja.pdf.